

KANTTEKENINGEN

SEMIOLOGIE EN IDEOLOGIE

door

Ad HERMANS

Wetenschappelijk medewerker aan het Sociologisch Instituut
van de Katholieke Universiteit te Nijmegen

RÉSUMÉ — *Sémiologie et idéologie* — L'analyse socio-linguistique est basée sur l'idée qu'il existe une grammaire sociologique, à l'image de la grammaire linguistique. La grammaire sociologique est une structure de catégories et de distinctions, reproduisant les rapports sociaux objectifs. Cette structure qui rend possible la communication, est acceptée d'une manière inconsciente. La découverte de cet ensemble de règles est le but de la sémiologie.

Dans la mesure où un discours est „pédagogique”, une analyse en fait apparaît l'idéologie; celle-ci est l'expression de rapports de domination.

I. IDEOLOGIE

Een „redevoering” (tussen aanhalingstekens, omdat gedacht wordt aan een soort oorspronkelijke betekenis; in het Frans „discours”) geeft weer of laat zien de opvattingen over bepaalde onderwerpen van degene die hem uitspreekt. Soms laat een redevoering ook een algemenere lijn of gedachtengang zien of een bepaalde visie. Deze opvattingen, gedachtengang en visie kunnen op meer of minder onmiddellijke wijze, waargenomen of begrepen worden door hen die de redevoering beluisteren of de geschreven tekst lezen. Degene die de redevoering houdt is zelf in min of meerdere mate bewust van de opvattingen. Ook een goede dosis manipulatie of demagogie verandert hier niet veel aan. Een oplettende luisteraar kan dit overigens waarnemen.

Onder deze min of meer onmiddellijke betekenis van de redevoering, bestaat er een betekenis van een geheel andere aard. Deze tweede betekenis is onbewust bij de redenaar en niet waargenomen door de toehoorder. Deze tweede betekenis is zowel de grondslag van de opvattingen van de redenaar als de basis van het begrip van de toehoorder. We noemen deze betekenis „ideologie”. Ideologie is niet een geheel van waarheden of waarden die bewust overgedragen worden, noch een geheel van opvattingen en houdingen van een sociale categorie, maar wel : een analytisch begrip met behulp waarvan men deze overgedragen waarden en het geheel van opvattingen tracht te analyseren. Met behulp van het begrip ideologie tracht men te raken aan het fundament van de concrete opvattingen en houdingen en zo de diepere betekenis van de redevoering te ontdekken. Deze betekenis wordt dieper genoemd omdat hij de objectieve verhoudingen in de samenleving reflecteert.

De ideologie is een uitdrukking van de objectieve belangen van dominante groepen of klassen in de mate dat de redevoering een „pedagogische redevoering” is. Een redevoering wordt pedagogisch genoemd in de mate dat zij

uitgesproken wordt met bindings- of overtuigingsmacht. De ideologie, die zowel de inhoud van de pedagogische redevoering fundeert, als de verhouding tussen redenaar en toehoorder, is de reproductie van de machtsverhoudingen die de grondslag vormen van de bindings- of overtuigingsmacht.

II. ANALYSE VAN „REDEVOERINGEN” (gesproken of geschreven teksten, vooral van hen die spreken met bindings- of overtuigingsmacht)

A) *Content-analysis*

De methode die men hanteert bij een onderzoek wordt gekozen rekening houdende zowel met het materieel object van het onderzoek als met het onderzoeksdoel. Het materieel object is een tekst. Het formeel object (onderzoeksdoel) is : de ideologie van de redevoering ontdekken om zo licht te werpen op „machtsverhoudingen”.

Voor het analyseren van teksten bestaat een serie technieken, die „content analysis” genoemd worden. Content analysis wordt als volgt gedefinieerd : „is a research technique for the objective, systematic and quantitative description of the manifest content of communication”. De woorden „description” en „manifest content” tonen dat deze methode niet geschikt is voor het opsporen van ideologie : men wil niet beschrijven, maar analyseren, niet de manifeste betekenis systematiseren maar de onderliggende betekenis opsporen. Men kan nog een andere kritiek hebben op „content analysis”. De inhoud van een tekst wordt gsystematiseerd met behulp van een classificatieschema dat van tevoren vanuit bepaalde hypothesen opgesteld wordt. Het gevaar van contaminatie is groot. Men interpreteert een tekst naar een theorie. Content-analysis staat niet alleen. Het is een onderdeel van een onderzoek dat relaties wil aantonen tussen linguïstisch gedrag en niet-linguïstisch gedrag.

B) „*Analyse du discours*”

Wanneer men zich niet direct interesseert voor de onmiddellijke betekenis, de inhoud, van de redevoering, maar voor de ideologie waarvan zij een uitdrukking is, is een systematisering van thema's niet voldoende. Men moet trachten een analytisch concept te construeren, dat dieper graaft. Dit is een eerste vereiste. Men moet echter ook vermijden op de tekst alleen maar te interpreteren in het licht van een tevoren opgestelde theorie. „L'analyse du discours”, een recente (1968) sociolinguïstische onderzoekstechniek, probeert deze spanning tussen beschrijving en interpretatie te integreren.

1) *Inhoud en structuur*

De taal legt aan individuen hun begripscategorieën en gedachtenschema's op. Zij redeneren, observeren verschijnselen en maken onderscheiden volgens de lijnen die van te voren door hun moedertaal zijn vastgelegd. In de ene taal kan men andere dingen zeggen dan in een andere taal. Gedachtengangen, visies, opvattingen zijn samengesteld uit categorieën, die, hoewel men ze ziet als objectieve realiteit, slechts hun bestaan danken aan door de taal opgelegde en onbewust aanvaarde categorieën, namelijk de grammatica van een taal. De grammatica geeft en beperkt zowel de mogelijkheid om te spreken (denken) als de mogelijkheid van de communicatie zelf. Deze grammatica

is zo goed doordacht in de taal zelf, dat de spreker (denker) er zelf niet meer over hoeft te denken. Zijn taalgevoel denkt voor hem. Binnen en met behulp van deze onbewuste specifieke classificatieschema's brengt de spreker inhouden over. Deze inhouden hebben slechts betekenis binnen een bepaalde grammatica (b.v. het woord „kan”) en de grammatica inspireert de bewuste inhouden.

2) Sociologische grammatica

De socio-linguïstische analyse gaat ervan uit dat er naar het beeld van een linguïstische grammatica, ook een sociologische grammatica bestaat. De sociologische grammatica is een door objectieve sociale verhoudingen vastgelegde, onbewust aanvaarde structuur van categorieën en distincties, waarvan de manipulatie communicatie mogelijk maakt. De inhoud of betekenis van begrippen wordt bepaald door deze structuur. De sociologische grammatica bepaalt hoe verschijnselen geanalyseerd of waargenomen worden, welk soort verschijnsel of verhouding niet waargenomen worden. Het ontdekken van deze discussieve orde, van dit geheel van onuitgesproken regels die definiëren welke redeneringen juist of onjuist zijn, is het doel van de sociologische analyse. Zij gaat ervan uit dat deze interne orde een weerspiegeling is van de materiële en symbolische belangen van de spreker. Het is belangrijker te weten welke sociologische taal iemand spreekt dan om te horen wat hij zegt. Wanneer een „pedagogische rede” uitgesproken wordt brengt het onderkennen van de sociologische grammatica begrippen van de ideologie van de overheersende groep.

III. METHODE

Om de structuur van een discours te ontdekken, het geheel van toegestane en verboden distincties en combinaties, gaat de sociolinguïstische analyse als volgt te werk :

- 1) men stelt een corpus samen : het geheel van teksten waarop de analyse toegepast zal worden;
- 2) men maakt de inventaris van de belangrijkste termen, waaruit de redevoering is opgebouwd. Omwille van het taalkundig bewustzijn van de spreker, zullen deze termen zich dikwijls in de titel of de aanhef bevinden. (men houdt geen rekening met de onmiddellijke betekenis);
- 3) men inventariseert welke termen en in welke relatie (oppositie, gelijkwaardigheid, onderscheid) samengaan met de basistermen;
- 4) alle elementen die voorkomen in identieke of gelijkwaardige omgevingen worden samengebracht in een klasse van gelijkwaardigheid (worden *niet* samengebracht de elementen die een gelijkwaardige *betekenis* hebben);
- 5) men beschrijft het geheel van toegestane en verboden combinaties die bij 4 aan het licht komen;
- 6) deze interne analyse van de redevoering wordt samengebracht met een analyse van objectieve sociale verhoudingen.

LITERATUUR

- G. MOULIN : *Clefs pour la linguistique*, Paris, 1968.
- G. MOULIN : *Clefs pour la sémantique*, Paris, 1972.
- J. DUBOIS e.a. : „Analyse distributionnelle et structurelle”, en andere artikelen, *Langages*, 1970 (5), n. 20.
- J. DUBOIS, J. SIMPF e.a. : „L'Analyse du discours”, *Langages*, 1969, n. 13.
- J. B. MARCELLES e.a. : „Linguistique et société”, *Langue Française*, 1971, n. 9.
- L. GUESPIN e.a. : „Le discours politique”, *Langages*, 1971 (6), n. 23.
- A. REIJ : „La sémantique”, *Langue Française*, 1969, n. 4.
- P. BOURDIEN et J. C. PASSERON : *La reproduction*, Paris, 1970.
- Analyse sociologique du discours religieux*, *Social Compass*, vol. XX, 1973/3.